

PÉTER LÁSZLÓ

Vaskalaposok és óvatos revizionisták

Gondolatok Kosáry Domokosnak az 1848-as magyar forradalomról írt legújabb könyvéről*

Kosáry Domokos *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben* című könyvének¹ a megjelenése kiváló alkalmat nyújt arra, hogy megvizsgáljuk: a második világháború óta hogyan változtak a magyarországi történészek nézeti hazájuk történelmének ragyogó fejezetéről, az 1848-as forradalomról. Kosáry akadémikus könyve, a címén jóval túlmutatva, az egész téma olyan átfogó áttekintését adja, amelyet hiába keresnénk az utóbbi években megjelent más könyvekben.

A szerző teljes mértékben tisztában van azzal, hogy a történelem milyen nagy mértékben historiográfia, s kritikusan elemzi a történészek munkáit. Mi több, Kosáry, a magyar történészek nyolcvankilenc éves Nesztora és a Magyar Tudományos Akadémia nyugalmazott elnöke, az évek során a 19. századi magyar történetírás ősvizionista művelőjének hírnevét érdemelte ki. Mielőtt Kosáry, valamint a jelenleg forgalomban lévő nézetekre térnék, érdemes szemügyre vennünk a témára vonatkozó tradicionális nézeteket és ezek módosulását. Kosáry revizionizmusa két (egymást részben átfedő) interpretáció szótárát vette célba, ha szabad így fogalmazni. A marxista vaskalapos szókészlet bemutatásával kezdem, és az ez alatt meghúzódó, régebbi, »függetlenségi« vaskalapos feltételezéseket majd a későbbiekben tárgyalom.

Magyarországon nem lankad az 1848-as forradalom iránti érdeklődés. A százötvenedik évforduló² idején különösen megszorodtak a publikációk, de az érdeklődés ettől eltekintve is folyamatos.³ A történészek mindent megtesznek, hogy kielégítsék a közönség szinte kielégíthetetlen igényét március 15-éről, az első magyar minisztériumról, az országgyűlésről és mindenekelőtt a szabadságharcról szóló könyvek iránt. És helyesen teszik. Ezek az évek döntő szerepet játszottak a modern Magyarország megszületésében. Ahogy Gergely András megjegyezte, Szent István uralkodása után az 1848-as forradalom volt a legfontosabb fordulópont az ország történetében,⁴ valósággal eggyé forrt a nemzeti azonoságtudattal. A forradalom (mindig egyes számban, soha nem többesben!) hozta létre a jogilag és kulturálisan nagyon is különböző társadalmi csoportokból a magyar polgári, helye-

* A tanulmány eredetileg angol nyelven jelent meg: „Old Hats and Closet Revisionists, Reflections on Domokos Kosáry’s Latest Work on the 1848 Hungarian Revolution”. *Slavonic and East European Review*, vol. 80. no. 2, 2000. április, 296–319.

¹ Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben* (a továbbiakban: Kosáry 1999.) *História Könyvtár. Monográfiák 11.* MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1999. 348. Jegyzetek. Névmutató.

² Az 1848-as magyar forradalom 150. évfordulójára több mint 250 kiadvány jelent meg Hermann Róbert szerint. *Buksz*, 2000. 3. 264.

³ Lásd a magyar történeti szakirodalom összefoglalását: Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban*. Aetas, 1999. 1–2. 62–85. (a továbbiakban: Hermann 1999.)

⁴ Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek*. Budapest, 1987. 485. (a továbbiakban: Gergely 1987.) Hermann Róbert szerint a forradalom „a magyar történelem egyik legfontosabb fejezete” volt. *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban*. Hermann 1999. 62.

sebben, civil társadalmat; a forradalom állt a függetlenséget célzó nemzeti törekvések középpontjában; tragédiája pedig az volt, hogy konfliktusokat és polgárháborút támasztott a királyságon belül a magyar és a rivális szláv, valamint román mozgalmak között.

Mivel a három téma valójában 1848 óta a politika fő kérdései maradtak, nem meglepő, hogy az 1848-ról szóló írások többsége jól kitaposott utat követ. A történész megszentelt földre lépett; ennek megfelelően illő tiszteletet tanúsít a bevett, megállapodott nézetek iránt. Alexander Pope-ot szabadon idézve: bolond ember ront be ajtóstul oda, ahová az angyalok is csak tipegve merészkednek. Ennek ellenére, ha közelebbről megvizsgáljuk a történészek munkáit, tagadhatatlan, hogy szemléletük változik, új kérdéseket tesznek fel, noha – és ez lényeges megszorítás – a hagyományos nézetek revíziója nem nyílt, hanem többnyire burkolt. Sőt, nyugodtan elmondható, hogy a változások alig érintik a perspektívát, amelyből a történészek 1848-at szemlélik. A vaskalapos kiindulópontot feladó történész általában óvatos revizionista.

Nyilvánvaló a változás abban a tekintetben, hogy a történészek hallgatólagosan feladták a „forradalmi haladás” eszméjén alapuló marxista vonatkoztatási rendszert. Ez az 1947 után elfogadottá vált értelmezés három politikai irányvonalat különböztetett meg: az egyik volt a forradalmi (Kossuth és a radikálisok), a másik a „liberális” (a Batthyány-kormány és a nemzetgyűlés mérsékeltjei; később a debreceni Békepárt) és végül az ellenforradalmárok hosszú sora: az udvar, az arisztokrácia, a katolikus hierarchia, Lederer tábornok, Josip Jelačić báró, István nádor, Görgey tábornok, a szláv és a román mozgalmak. Ezen az alapon a különböző magatartások hazafiasnak, megalkuvónak vagy árulónak minősültek. Az ezeket a címkéket osztogató történészek a Bécs-ellenes nacionalizmust minduntalan öszszeboronálták a társadalmi radikalizmussal azon az alapon, hogy az európai haladás szerencsésen „egybeesett” (a kulcsszó!) a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelemmel, mint ahogy a magyar önállóság parányi csorbulása már önmagában is ellenforradalmi tettek minősült.

A forradalmi retorika mögött politika húzódott meg. Az 1947-es kommunista hatalomátvétellel uralomra jutott rezsim súlyos legitimációs problémával küszködött. Az alávetett lakosság számára nehezen volt hihető, amit hivatalosan hajtogattak, hogy társadalmi forradalom zajlott le. A múltban felfedezett forradalmi haladás, mindenekelőtt az 1848–49-es forradalom tulajdonképpen a jelen hiányzó forradalmát volt hivatva pótolni.⁵ Ez volt a marxista vaskalapos álláspont lényege.⁶ A rendszer ezenfelül „a szükségszerűen éleződő osztályharc” imperatívuszával kényszerítette az értelmiséget együttműködésre, amely az állandó politikai éberséget igazolta, az árulók és ingadozók felkutatását és leleplezését. Ezeket az elvetemülteket pedig fel kellett fedezni az elmúlt korok – különösen 1848 – forradalmi küzdelmeiben is.⁷

Noha a Kádár-rendszer alatt a marxista vaskalaposok elvesztették uralkodó helyzetüket,⁸ érvelésük egyes alkotóelemei fennmaradtak. De a történészek táguló és változó tematikus érdeklődése jelzi, hogy a marxista vaskalaposok milyen nagy teret vesztek. Ők, másokat kizárva, makacsul Kossuth szemével nézték az újkori magyar történelmet, ami nem volt más, mint Rákosi személyi kultuszának visszavetítése a múltba. Ezen a merev meggyőződésen az első repedést Spira György okozta az 1956-os forradalom után,

⁵ Lásd: Péter László: 'East of the Elbe': the Communist Take-over and the Past. In: Pynsent, Robert (ed.): *The Phoney Peace, Power and Culture in Central Europe*. London, 2000. 37–38.

⁶ A fő képviselői Mód Aladár és Andics Erzsébet voltak.

⁷ A párt utasításait követve, a történészek tudatosan belemagyaráztak a múltba politikai kívánalmakat; s ezt „aktualizálásnak” nevezték.

⁸ Molnár Eriknek volt igen nagy szerepe ebben a változásban. Lásd: Péter László: 'A Debate on the History of Hungary between 1790 and 1945'. SEER, 50, 1972. július. (a továbbiakban: Péter 1972/1.) 442–47.

amikor Széchenyi Istvánról írott könyvében a forradalmat a reformkor nagy alakjának, Kossuth legnagyobb ellenfelének politikai magatartásán keresztül vette szemügyre.⁹ Ezt Urbán Aladár azzal folytatta, hogy részleteiben pontosan rekonstruálta Batthyány miniszterelnök politikai tevékenységét, amiből világossá vált, hogy Magyarország első parlamenti kormánynak vezetője nemhogy nem volt „ingadozó”, hanem nagyon is energikusan szervezte a haza védelmét.¹⁰ Urbán kutatásait aztán Batthyány miniszterelnökről írott nagy monográfiájában foglalta össze.¹¹ Jelentős befolyást gyakorolt a szakmában Deák Istvánnak a magyar forradalomról írott könyve.¹² Az amerikai professzor kritikus szemmel, de empátiával vette vizsgálat alá Kossuth politikai tevékenységét. További újabb nézőpontot jelentett meg a nádor, István főherceg, akinek a szerepét Gergely András rekonstruálta 1989-ben.¹³ E szerző újabban a *Századok*ban a magyar kormány és a frankfurti diéta kapcsolatait is elemezte.¹⁴ Szász Zoltán, Miskolczi Ambrus, Deák Ágnes és mások a forradalom és szabadságharc megismerésének új perspektíváit tárták fel a magyarok és a velük szemben álló szlávok, illetve románok közötti nemzeti konfliktusok rekonstruálásával.¹⁵ A Görgey – Kossuth vitát testes dokumentum-kötetekben tárta fel Katona Tamás (már 1979-től kezdve), majd Kosáry Domokos újabban megjelent monográfiája minden kétséget eloszlatott az újkori Magyarország legkiválóbb hadvezérének feddhetetlensége felől.¹⁶ Az ausztriai liberálisoktól Magyarország felé irányuló tapogatózásokat Deák Ágnes, Palacký szövetségi tervét Szarka László, Eötvös Józsefnek és Trefort Ágostonnak az

⁹ Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964. 369. A munka megjelenését csak hosszas huzavona után engedélyezték. Angol fordítás: *A Hungarian Count in the Revolution of 1848*. Akadémiai, Budapest, 1974.

¹⁰ Tanulmányában Urbán Aladár a nemzetőrség és a honvéd alakulatok megszervezését vizsgálta, könyvében pedig újraértékelte Batthyány szerepét: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. különösen 231–34. és 354–59. Urbán már 1965-ben óvott Kossuth bálványozásától. Lásd: Waldapfel Eszter magyar külpolitikáról írott könyvéről szóló ismertetését (*Századok*, 99. 1965. 1296–1301) (1298, 1301), amelyben udvariasan, de pontról pontra kimutatta, milyen hanyagul kezeli a szerző a forrásokat.

¹¹ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986. (a továbbiakban: Urbán 1986.) Lásd: Péter László ismertetését: *SEER*, 67, 1989. 305–309. Urbán a monográfia után a miniszterelnök iratait is kiadta: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. Szerkesztette: Róna Judit. Budapest, 1999. (a továbbiakban: *Batthyány iratai*) 2. kötet. 1790. Ez a nélkülözhetetlen munka további kutatások kiindulópontja lehet, ahogy arra Hermann Róbert rámutatott: *Buksz*, 2000. 4. 264–68. Urbán munkáit kiegészítik Molnár András művei, amelyek az 1848 előtti időszakot ölelik fel: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996. és *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*. Zalaegerszeg, 1998.

¹² Deák István: *The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848–49*. New York, 1979. (a továbbiakban: *Deák I.* 1979.) Péter László ismertetését lásd: *Journal of Modern History*, 53, 1981. 748–50.

¹³ Gergely András: *Áruló vagy áldozat*. Budapest, 1989. (a továbbiakban: *Gergely* 1989.)

¹⁴ E tanulmányokat a szerző egy kötetbe gyűjtötte: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*. Budapest, 2001. (a továbbiakban: *Gergely* 2001.)

¹⁵ Lásd: Miskolczi Ambrus és Szász Zoltán fejezeteit. In: *Erdély története*. Szerkesztette: Köpeczi Béla. 3 kötet. Budapest, 1986. III. 1193. skk., valamint a rövidített változatokat: *History of Transylvania*, 1994.; Deák Ágnes: *Nemzeti egyenjogúsítás 1849–1860*. Budapest, 2000. Deák Ágnes tanulmányozta az osztrák, cseh és magyar reformerek közötti együttműködést is 1847–48-ban: *Együttműködés vagy konkurencia*. Aetas, 1999. 1–2. 43–61.; továbbá a Habsburg Birodalomban felvetődött különböző reformtervekhez lásd: *A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között*. Aetas, 1997. 4. 5–44.

¹⁶ *A Görgey-kérdés története*. 2 kötet. Budapest, 1994., vö.: Péter László: 'The „Görgey Question” Revisited: Reflections on Academician Domokos Kosáry’s Work’. *SEER*, 76, 1998. 85–100.

osztrák alkotmányról vallott nézeteit pedig Gángó Gábor tanulmányozta.¹⁷ Az ezekben és egyéb más munkákban megnyilvánuló kutatási érdeklődés oly szélesre tárta az ablakot, hogy azon sokkal többet láthatunk a magyarországi forradalomból, mint amennyit a vaskalaposok Kossuth-kultusza annak idején megengedett.

A történészek tematikai látókörének tágulását az utóbbi ötven év során ideológiai változások kísérték. Ebben a tekintetben elegendő visszamenni az ötvenes évek végéhez, amikor a történészek ideológiai kiindulópontjai különváltak. A folyamatot történetesen a Kádár-rendszer politikai igényei is elősegítették. Az 1956-os forradalomban fellángoló orosz-ellenes nacionalizmus erejétől megrémülve, az MSZMP Központi Bizottsága 1959 őszén a „burzsoá nacionalizmus” elleni küzdelem jegyében *Téziseket* adott ki. A történészek ezután vitát kezdtek a nacionalizmusról és két táborra oszlottak: az egyik csoport a „haladó hazafias hagyományokat” védte, ellenfeleik viszont meg szerették volna tisztítani a tudományos munkákat a „hungarocentrikus” szemlélettől.¹⁸ Figyelemreméltó újítás volt, hogy a Párt nem zárta le a vitát hatalmi szóval. Mi több, Kádár 1961 decemberében tett politikai bejelentése után, miszerint „aki nincs ellenünk, az velünk van,” már nem kérték számon szigorú kánonként azt a marxista nézetet, hogy a történelmet (és különösen a forradalmakat) mindenekelőtt az osztályharc alapján kell magyarázni. E két ideológiai elmozdulás nyomán a marxista vaskalaposok közül néhányan hazafias, mások pedig osztályharcos alapú történelmet írtak. S a csak részben marxista nézeteket valló kollégáik hasonlóképpen vagy nacionalista vagy kritikai nézőpontból értelmezték a történelmet.¹⁹ Ezek az egymást néha átfedő irányzatok idővel tovább osztoztak, és a nyolcvanas években már alig lehetett két történelmet találni, akinek ugyanaz lett volna a véleménye a forradalomról.

Noha az értelmezések már messze maguk mögött hagyták a marxista vaskalaposok durva axiológiáját, ideológiai konstrukciók ritkán tűnnek el nyomtalanul. A történeti irodalom 1848-at ma is mint „polgári forradalmat” karakterizálja. Mindkét szó magyarázatot igényel. „Polgári” a 19. századi magyar szóhasználatban főleg *civil* értelemben fordult elő, a szabad egyének jogállapotára vonatkozott, egyénekre, akik ugyanazon törvény alá tartozva civil vagy politikai társadalmat alkottak. (Ez volt a szó nyugat-európai, Hegel előtti használat.) Ezzel szemben „polgári” ma egy társadalmi (és nem jogi) átalakulásra utal és jelentése: *burzsoá* (a polgári forradalom kapitalista társadalmat teremti!). Ezen kívül a történészi, a régi marxista kánont követve, a „polgári”-ban még mindig összehasonlítja a társadalmi átalakulást és a nemzeti kívánságokat (az állami önállóság követelését csakúgy mint a jobbság eltörlését). A magyar nacionalizmus így olvad bele a társadalmi haladásba.

A másik szónak, a „forradalom”-nak a magyar politikai és történeti diskurzusban még mindig jelentős a csábító ereje. Nem leíró, hanem értéket hordozó szó, amit gyakran használnak olyan (rendszerint meg nem magyarázott) paradoxonként, amelynek révén az író állíthat valamit, meg annak az ellenkezőjét is. A következő két példa jól mutatja, hogy a „forradalom” milyen szívós szerepet játszik a nyelv és a gondolkodás korrumpálásában. 1989-et „tárgyalásos forradalomnak”²⁰ nevezik, azaz rendezett átalakulásnak, amely megőrizte az intézményi folytonosságot, de ugyanakkor ezt tagadja is, miután az esemény mégiscsak véget vetett a kommunista rendszernek. Korábban, 1945-ben a „reakcióso”

¹⁷ Gángó Gábor: *Eötvös József. Az 1848-iki forradalom története.* Budapest, 1993. (a továbbiakban: Gángó 1993.); Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban.* Debrecen, 1999. (a továbbiakban: Gángó 1999.); Lásd: Takáts József ismertetését: Buksz, 2000. 4. 268–71.

¹⁸ Lásd: Péter 1972/1 és Péter László: 'New Approaches to Modern Hungarian History'. *Ungarn-Jahrbuch*, 1972. 161–71.

¹⁹ A két ortodox marxista (Andics Erzsébet és Spira György), valamint a marxista nézeteket csak részben valló két történész (Szabid György és Kosáry Domokos) az 1848-cal kapcsolatos négy különböző álláspont vezető képviselőinek tekinthető.

²⁰ A „tárgyalásos forradalom” kifejezés 1990-ben tűnt fel; Tökés, Rudolf L.: *Hungary's Negotiated Revolution.* (Cambridge University Press, 1996.) című könyvének a címében is helyet kapott.

stb. ellen felállított, úgynevezett „népbíróságok” által gyakorolt rendőrterror a kommuniszták a „forradalmi törvényességgel” indokolták. De ez a kifejezés azt is igényli, hogy az egész tisztességtelen ügyet tulajdonképpen törvényes és jogszerű eljárásnak tekintsük.²¹ Az ötvenes években pedig mindezt visszavetítették 1848-ra, hogy igazolják „az árulók és oportunisták elleni harcot.”²²

Ma 1848-cal kapcsolatban a magyarországi történészek által széles körben, mantraszerűen használt kifejezés a „törvényes forradalom.”²³ Eredete Kossuth és Deák nézeteire vezethető vissza. Kossuth beszédeiben mindig hangsúlyozta, hogy Magyarország önálló kormánya, amelyet az áprilisi törvények hoztak létre, nem „forradalom terméke”: a törvények csupán szavatolták azokat a jogokat, amelyekkel legalábbis formálisan („papíron”) Magyarország mindig is rendelkezett.²⁴ 1860-ban Deák Ferencz (ő aztán nem volt forradalmár!) úgy érvelt az osztrák kormánnyal és a magyar konzervatívokkal szemben, hogy az alkotmányosság visszaállításának a kezdő pontjául csakis az 1848-as áprilisi törvények szolgálhatnak. Nem vitatta a konzervatívok nézetét, miszerint az áprilisi törvényeket az országgyűlésen önkényes módon szavazták meg, amely megsértette a *dietalis tractatus* szabályait. A törvényeket azért kell törvényesnek tekinteni, érvelt Deák, mert a nemzet utólag jóváhagyta őket. Deák tehát itt egy szokásjogi elvhez folyamodott. Remekül indokolta azt is, hogy az áprilisi törvényeknek, mint kiinduló pontnak, bármely alternatívája – akár az ősi alkotmány (amit Széchenyi és a konzervatívok szerettek volna), akár az 1849. márciusi birodalmi alkotmány módosított formája (amellyel Eötvös és Trefort beérte volna) – még az áprilisi törvényeknél is gyengébb jogi alapot biztosított volna.²⁵ Nem sokkal 1861 után a „jogfolytonosság” a magyar alkotmányosság alaptétele lett, és Deák érveit 1945 előtt a történészek közelebről soha nem vizsgálták meg. A kommunista hatalomátvétel után pedig a marxista történészek az egész témának hátat fordítottak: a „forradalmi haladás” logikája szerint a jogfolytonosság kérdése banális. Részben ennek az érdektelenségnek a reakciójaként a nyolcvanas években felbukkant a tétel, hogy 1848 végül is egy „törvényes” forradalom volt. A jelzőt Deák István 1979-ben megjelent könyve népszerűsítette.²⁶

A történészek persze mindvégig nagyon jól tudták, hogy a konfliktusok zűrzavarában a különböző szereplők – a Habsburg-udvar, az osztrák és a magyar kormány, a birodalmi gyűlés, a magyar, a horvát diéta és a horvát bán – valamennyien azt állították, hogy a jog az ő oldalukon áll. Kérdés azonban az, hogy helyes-e, ha a történész az egymásnak ellentmondó jogi álláspontok rekonstruálása során már eleve adottnak veszi az egyik küzdő fél

²¹ Lásd: Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*. Budapest, 1988. különösen: 147–148. Major régebben, valamikor 1956 után írta a könyvet.

²² Például: Andics Erzsébet: *Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen*. Budapest, 1955.

²³ Gergely András például nemrégiben megerősítette, hogy a „törvényes forradalom” kifejezés teljes mértékben indokolt, mivel az áprilisi törvények a hagyományos módon születtek az országgyűlésen, és az uralkodói szentesítést is a megfelelő formában nyerték el. *Közép-Európa parlamentjei 1848-ban – párhuzamok és kölcsönhatások*. Magyar Tudomány, 43. 1998. 5. 577–89 (579–580). Az országgyűlési konvenciókat azonban többször is megszegték, amit legalábbis Deák Ferencz soha nem tagadott, lásd: 25. jegyzet.

²⁴ Például a képviselőházban mondott beszédében, amelyben 1849. április 14-én a Függetlenségi Nyilatkozatot előterjesztette. Kossuth Lajos összes munkái (Fontes). Szerkesztette: Barta István. 15 kötet. Budapest, 1948–1989. (a továbbiakban: KLÖM) XIV. 877.

²⁵ Deák Ferencz beszédei. (a továbbiakban: DFB). Szerkesztette: Kónyi Manó. 2. kiadás, 6 kötet. Budapest, 1897–1903. II. 396.

²⁶ Deák I. 1979. A magyar fordítás kihagyta a címből a paradoxont, a bevezetőben pedig a szerző megjegyezte, hogy mind a király, mind a parlament a maga oldalán tudta a jogot, és „valójában ma sem tudjuk, hogy melyik fél állt törvényes alapon”, Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Budapest, 1983. 13. Sok tekintetben ez befolyásos munka (külföldön írott) angol változata tekinthető a revizionista álláspont hírnökének (az átdolgozott magyar kiadás kevésbé).

követeléseinek a jogosságát – ahogy ezt a „törvényes forradalom” kifejezés feltételezi. A paradoxonnak, a „forró jég”-hez hasonlóan, önmagában nincs magyarázó ereje, és – mint ebben az esetben is – lehetővé teszi, hogy a történész kecskéje is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon: vagyis a konfliktus egyik szereplőjének az ügye érdekében forradalmi és tradicionális legitimitást is vindikál.

A „törvényes forradalom” mellett felbukkant egy másik kifejezés is, amelyet újabban gyakran használnak, és amely befolyásolta a nézőpontot, amelyből ma az 1848-as forradalomra tekintünk. A történelmet a Jalta utáni perspektívából szemlélve gyakran elhangzik az az állítás, hogy Magyarország az újkorban »kényszerpályára« került. Az ország fejlődését az európai nemzetközi viszonyok merev rendszere szorította korlátok közé. Magyarország ezek között volt kénytelen mozogni. Sehol nincs világosan kifejtve azonban, mit is jelent pontosan a kifejezés. A jelek szerint használói a marxista „történeti szükségszerűség” szindrómájának egy enyhébb változatától szenvednek, amely ebben az esetben a „nagyhatalmak áldozatául esett kis nemzet” című tanmese szolgálatába van állítva. Ezzel a redukcionista kifejezéssel magyarázzák alkalmanként az ország tizenhatodik századi három részre szakadását vagy azt, hogy Magyarország a törökök kiűzése után miért jutott alárendelt helyzetbe a Habsburg Birodalomban. Különösen azonban az 1849-es szabadságharc bukását igyekeznek ezzel magyarázni²⁷ ahelyett, hogy a kudarcot a kőfalnak fejjel rohanó politika előre látható következményeként értelmeznék. A „kényszerpályá” ebben a tekintetben a „törvényes forradalom” fejleménye: kielégíti az érzelmi igényt annak *sui generis* magyarázatára, hogy a Magyarország soha fel nem adott önrendelkezését visszaállító, oly sok kiváló tehetséget és nemes erőfeszítést igénylő forradalom (a túlerőben levő ellenféllel szemben) hogyan végződhetett mégis vereséggel.²⁸

Mindent összevetve, a szakirodalomra vetett felületes pillantásunk is elárulja, hogy a magyar történészek az 1848-as forradalomról eléggé szétágazó nézeteket vallanak (de hát miért is ne tennék), s hogy 1989 előtt is és az után is jelentős mértékben változtak értelmezéseik és nézőpontjaik. A nézetek sokféleségén túl azonban álláspontjaikban fontos, állandó elemek is találhatóak, az alábbiakban ezekkel a még meg nem vizsgált kiinduló pontokkal foglalkozunk. Ezek ugyanis jórészt anakronisztikusak, és feltétel nélküli elfogadásuk szerintünk akadályozza a történeti rekonstrukciót.

A tizenkilencedik század óta a történészek egy, az alkotmányra vonatkozó, olyan szó-kincset és közös fogalmi készletet használnak, amely nem vesz tudomást arról az alapvető tényről, hogy – mint másutt Európában – az ősi magyar alkotmányt a szokás hozta létre, amely a tizenkilencedik századig Magyarországon a jog uralkodó forrása maradt. A törvényhozás csak a reformkorban vált független jogforrássá. A hagyományos szó-kincs továbbá arról sem vesz tudomást, hogy az egyetlen, mindent magában foglaló közhatalmat alkotó „állam” helyett a politikai test két fő szereplőből, a szokásjog két letéteményeséből állt: az egyik a korona, amely a királyi tisztséget foglalta magában, a másik pedig az országgá szerveződött nemesség, az országgyűléssel. A történészek a korona és a nemesség „rendi dualizmusának” fogalmi keretein belül írják a politikátörténetet; amikor azonban az „alkotmányos jogok” témájára térnek, hajlamosak megfedkezni a korona *versus* ország bipolaritásáról, és ehelyett a „magyar állam”, annak „függetlensége” és „szuverenitása” fo-

²⁷ Például: Erdődy Gábor: A magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Erdődy 1998.)

²⁸ A marxista vaskalaposok a forradalom bukását árulásnak (elsősorban Görgey árulásának) és annak tulajdonították, hogy a vezetés képtelen volt társadalmilag radikális politikát folytatni. Hermann Róbert rámutat, hogy ennek a nézetnek az alapjait Révai József fektette le az 1940-es években. Hermann 1999. 75. A korábbi marxisták realistábbak voltak. Deák István szerint Szabó Ervin úgy érvelt, hogy „a szabadságharc bukását ... egy valóban haladó agrárpolitika hiánya okozta”, Deák I. 1979. 117. Nincs azonban bizonyíték arra, hogy Szabó Ervinnek valóban ez lett volna a véleménye.

galmakkal operálnak. A tizenkilencedik századi dogmatikus német jogi iskola bűvöletében a történészek még ma is hallgatólagosan feltételezik, hogy az írott törvények mindig fölötté álltak a szokásjognak. A törvényeket pedig az „államra” vonatkoztatják azt feltételezván, hogy a király és az országgyűlés birtokolta a „törvényhozói szuverenitást”.²⁹ Általános a vélekedés, hogy a „magyar államot” I. Szent István hozta létre, amelynek „függetlenségét” évszázadokon át sértetlenül megőrizték: a nemzet ugyanis, hangzik gyakran az érvelés, sohasem „mondott le szuverenitásáról”. Az utóbbi állítás természetesen igaz, ám a feltételezés, amelyen alapszik, komikusan anakronisztikus.³⁰ E vélemény szerint a Habsburg uralkodók 1526 után elismerték ugyan a „magyar alkotmányt” (legalábbis papíron), de a gyakorlatban inkább megszegték. Ez a nézet túl sok mindent figyelmen kívül hagy. Először is, a magyar nemesség (mint a politikai elit Európában mindenütt) csak a tizennyolcadik század vége felé fedezte fel, hogy „alkotmánya” van (nem pedig egy szokásjog-gyűjteménye). Ezen felül, az alkotmánynak nem volt általánosan elfogadott szemlélete.³¹ Széles szakadék tátongott a korona és az ország önmagának vindikált jogai között (a jogok elosztása körüli egyetértés hiánya az európai szokásjogi alkotmányok közös vonása). Jó példát nyújtanak erre az uralkodói utódlás jellegéről vallott nézetek. A két oldal abban egyetértett, hogy az utódlás *iuxta antiquam consuetudinem* történjék, ám az udvar ezt úgy magyarázta, hogy a Habsburg dinasztia *jure hereditario* foglalta el a trónt, az ország viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a régi szokás a *libera electio* volt.³² Az alkotmányos diskurzus konfliktusokból és megegyezésekből állt, a két protagonist között végbemenő *dietalis tractatus* révén. A korona jogaira vonatkozó igények ugyanúgy az ősi alkotmány részét képezték, mint az ország jog-igényei. Ezen túlmenően, az alkotmányt nem lehet – a „magyar” függetlenséget, vagyis az országét szavatoló – megállapodott elvek összegének tekinteni, alapjogokat, amelyeket a Habsburgok mindig meg akartak dönteni, s amelyeket a hazafiak viszont megvédték. Ezek a változatlan alapelvek, úgyszólván kivétel nélkül a modern tudomány termékei, és eredetük könnyen megállapítható.³³ Ennek ellenére sok történész nem veszi észre, hogy jóvátehetetlenül anakronisztikus a mai jogi terminológiának

²⁹ A témához lásd: Péter László: ‘The Dualist character of the 1867 Hungarian Settlement’. In: Ránki, György (ed.): *Hungarian History – World History*. Budapest, 1984. 86., 91–97, 101 skk.; továbbá Péter László: ‘Die Verfassungsentwicklung in Ungarn’. In: Helmut Rumpler és Peter Urbanitsch (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. 7 köt. Wien, 1973–2000. VII. (a továbbiakban: Péter 2000.) 239–540 (241–61).

³⁰ A gondolatmenet zavarbaejtően anakronisztikus: mivel a tizenkilencedik század előtt Magyarországon és Közép-Európában a hatalomról nem az „állami függetlenség” vagy szuverenitás fogalmaival beszéltek, a „szuverenitásról” nem lehetett „lemondani”. Lásd például: Szita János: *Magyarország és a Habsburg-tartományok kapcsolata 1526 és 1847 között*. In: Degré Alajos emlékkönyv. Szerkesztette: Máthé Gábor és Zlinszky János. Budapest, 1995. 313. Lásd még: 33. jegyzet.

³¹ Péter 2000. 255.

³² Péter 2000. 258. Noha az országgyűlés az 1687: II. törvényben elismerte a Habsburg örökösödést, az „ország” ezt tulajdonképpen sohasem fogadta el. A történészek még ma is előszeretettel állítják szembe Magyarországot az „osztrák örökös tartományokkal”. Vajon csupán fordítói tévedés, hogy a nádor 1848. március 24-én V. Ferdinándhoz írt levelében, amelyben a nádor Ausztriára a „die anderen Erbstaaten” kifejezéssel utal, ebből a kifejezésből magyarul „az örökös tartományok” lett? Róna: *Batthyány iratai*, I. 170., 172.

³³ Az „alkotmány” egyes számban először 1790-ben jelent meg a Törvénytárban; a „magyar álladalom” pedig performatív jogi dokumentumban első ízben a Kossuth által 1849-ben megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozatban bukkant fel; a „törvényhozói szuverenitás” az 1880-as években vált a politikai diskurzus részévé.

a műltra való visszavetítése. Az alkotmányos alapelvek egyébként sehol nincsenek kőbe vésvé; ellenkezőleg, állandó mozgásban, változásban vannak.³⁴

Mindez talán elég ahhoz, hogy megértsük: a marxista vaskalapos feltevéseken kívül létezik egy másik, régebbi szókészlet, amely két, függetlenségi vaskalapos feltételezés alapjául szolgál. Mindkettő közvetlenül érinti tárgyunkat amennyiben a „törvényes forradalom” tézisének alátámasztó pillérékül szolgál. Mindkét feltételezés, jogigény, forrása Kossuth Lajos beszédeiben és írásaiban található meg.

Az első az az igény, hogy az 1790. évi X. törvénycikk, amely Magyarországot *regnum liberum et independens*ként írja le, azt az alapelvet erősíti meg, hogy Magyarország jogilag független állam, ami szükségszerűen azzal jár, hogy Magyarország Ausztriától független, attól különálló és az országgyűlésnek felelős kormányzatra jogosult.³⁵ A másik jogigény szerint az 1848-as áprilisi törvények a Magyarország és „Ausztria” közötti viszonyt nem úgynevezett „reál-”, hanem „perszonálunió”-ban állapították (vagy erősítették) meg.³⁶ Ha Magyarország, jogi értelemben, mindig „külön állam” lett volna, és ha az áprilisi törvények olyan rendszert hoztak volna létre, amelyben Magyarországnak Ausztriával csak az uralkodó fizikai „személye” közös, akkor valóban a „törvényes” lenne a forradalom megfelelő jelzője. Azonban a helyzet korántsem ez. A két függetlenségi vaskalapos feltevés egyike sem megalapozott. Az 1723-as *Pragmatica Sanctio* és az 1790-es törvények Magyarországról

³⁴ J. C. D. Clark írja a brit alkotmányról: „A politika részletekbe menő vizsgálata során kiderül, mennyire határozatlanok az alkotmányos konvenciók: mindig fejlődnek, mindig vita folyik róluk, és ritkán egyeztethetők össze a tényleges politikai helyzet komplexitásaival. Sőt, ha alaposan megvizsgáljuk, ‘az alkotmány’ nem más, mint egy nagyobb embercsoport kijelentései arról, hogy mi is az alkotmány.” *Revolution and Rebellion*. Cambridge, 1987. 90. Jelen szerző szívesen elismeri, hogy e könyvnek a módszere és szelleme ihlette tanulmányának megírására.

³⁵ Az 1847-ben összehívott diétán Kossuth egyre erőteljesebben követelte az önálló magyar minisztériumot, hogy érvényre jusson az 1790. X. tc. KLÖM, XI. 332., továbbá vö. 117. 3. jegyzet (lásd a mutatót: 864.). Kossuth az emigrációban nyomatékosan kitarított amellett, hogy a X. tc. igen világosan kifejezésre juttatja Magyarország független államiságát: *Irataim az emigrációból*, 3 köt. Budapest, 1880–82. II. 172. A *regnum* megfelelője 1848 előtt az „ország” volt, amelynek nem sok köze volt ahhoz, amit (később) az „állam” jelentett. Az 1849. április 19-i Függetlenségi Nyilatkozatban Kossuth mégis a X. törvénycikkre hivatkozik, hogy a független állam követelését alátámaszsa. Lásd uo.: XIV. 899. A tizenkilencedik század vége óta jogászok és történészek a független magyar államiságot és a nemzeti szuverenitást magyarázzák bele az 1790. X. tc.-be. A *Corpus Juris millenniumi* kiadásában az „ország” helyébe a „saját állami lét” lépett: *Corpus Juris Hungarici*. (a továbbiakban: CJH) Szerkesztette: Márkus D. Budapest, 1896., Magyar Törvénytár, 1740–1835, 1901. 158–59. Szekfű Gyula szerint a X. tc. egyértelműen megerősíti a magyarság „állami egyéniségét”. Hóman Bálint és Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 2. kiadás, 5 köt. Budapest, 1936, V. 73.

³⁶ A Batthyány-kormányban Kossuth volt az, aki Ausztriával a perszonálunió létrehozását szorgalmazta. Deák 1861-ben úgy érvelt, hogy „a személyes uniót nem az 1848-diki törvények hozták be, hanem az a *sanctio pragmatica*nak világos értelmében mindig fennállott.” DFB, III. 237. A „perszonálunió” kifejezésnek a magyar politikai diskurzusban próteuszi jellege volt; gyakran változott az alakja. Kossuth számára, az „állam” szókincsével összhangban, a perszonálunió két, effektíve független állam közös uralkodóját jelentette a szó fizikai értelmében. Deáknak viszont, aki megtartotta az ország-korona megosztást, a perszonálunió a közös uralkodót jelentette a maga elismert, fenntartott és megosztott jogaival. Deák ezért állíthatta 1861-es beszédében, hogy „a personal-unio is kapcsolat, melyből közös viszonyok származnak” uo.: 243. Az ő számára (és Eötvös számára is) a perszonálunió és a birodalom összeegyeztethető volt; Kossuth számára nem. Kossuth és Deák igen eltérő álláspontját ebben a sarkalatos kérdésben a történelem (akaratlanul) elhomályosították. Lásd például: Márki Sándor: *Az 1848–49-ik évi szabadságharc története*. In: Márki Sándor és Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története. Budapest, 1895–1898, X. 1–394 (68–69 és 590–91).

mint saját szokásokkal, előjogokkal, törvényekkel és (1790-ben) alkotmánnyal rendelkező királyságról (országról) beszélnek, amely, mint olyan, jogilag különálló ország, és nincs más *regnumnak* vagy népnek alávetve.³⁷ A Habsburg-birodalom valójában országok (regnumok) monarchikus uniójaként létezett. Ebben az unióban a birodalom minden részében az uralkodó, a korona olyan széles, szokásjogon alapuló hatalmat gyakorolt, amelybe mint monarchikus *reservata* 1848-ig a végrehajtó hatalom is beletartozott.³⁸ Az áprilisi törvények a „végrehajtó hatalmat” a király számára fenntartott *reservatából* a király és az országgyűlés által közösen gyakorolt (*communicata*) joggá alakították át. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy a kormányzati *reservata* lényegesen szélesebb volt, mint az, amit a „végrehajtó hatalom” alatt értettek.

Ami a másik állítást illeti, az áprilisi törvényeket nehezen lehetne Magyarország és Ausztria közötti „perszonáunio”³⁹ szabályozásaként értelmezni. A törvények egyáltalán nem használták a kifejezést, és olyan intézkedéseket sem tartalmaztak, amelyek a birodalom két része között – a közös uralkodó fizikai személye kivételével – a teljes intézményi szétválasztásra utaltak volna.⁴⁰ Mégis e kifejezést éppen ebben az értelemben használják leggyakrabban. Arra sincs semmiféle bizonyíték, hogy az országgyűlés vezetői és az udvar között folyó *tractatus* során felmerült volna a „perszonáunio” mint olyan iránti követelmény. Ugyanakkor, az 1848-as áprilisi törvények jelentős mértékben valóban szétválasztották a két rész kormányzatát, és az is tény, hogy a magyar vezetők a *tractatus* során a megadottnál nagyobb mértékű szétválasztásra törekedtek. A törvények április 11-i szentesítése után pedig azonnal elkezdődtek a további szétválasztást követelő politikai manőverek. A Batthyány-kormány a pénzügyek, a hadsereg vezetése és a külügyek területén igyekezett „további engedményeket kicsikarni” az udvartól az 1848: III. tc. újraértelmezése révén, hogy „teljessé” tegye a kormány hatalmát.⁴¹ Júliusig a Batthyány-kormány rendelke-

³⁷ *regnum liberum ... et independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium...*

³⁸ Az 1790: XII. tc. világosan leszögezte azt az elvet, hogy törvényeket csak az országgyűlés hozhat, de a végrehajtó hatalmat az uralkodó kezében hagyta. Innen származik a jogi szakirodalomban a „közölt” (*communicata*) és a „fenntartott” (*reservata*) uralkodói jogok közötti megkülönböztetés. Lásd: Péter 2000. 253–54.

³⁹ A perszonáuniót és reáluniót a jogtudományban először Johann Stephan Putter különböztette meg, *Institutiones juris publici germanici* (Göttingen, 1770) című művében. Amint láttuk (vö. fent, 36. jegyzet) a magyar jogi és politikai diskurzusban igen lazán használták a „perszonáunio” kifejezést: a perszonáunio egészen különböző jelentéssel bírhat, attól függően, hogy az állam fogalomhoz kapcsoljuk, vagy a hagyományos politikai szókincset használjuk.

⁴⁰ Az 1848: III. tc. figyelmes olvasásakor kiderül, hogy hiányzik belőle a teljes intézményes szétválasztás. A törvény „független felelős” minisztériumot hoz létre Magyarország számára. A végrehajtó hatalom már nem *reservata*: a felelős minisztériumon keresztül gyakorolja azt a király vagy távollétében a nádor. István főherceg ennek megfelelő jogosítványokat kap. Lényeges, hogy a törvénycikk 6. paragrafus a minisztérium kompetenciáját kifejezetten az előző királyi kormányzatra szorítja (amely természetesen nem foglalkozott olyan birodalmi ügyekkel, mint a külügyek vagy a pénzügyek, a hadsereggel kapcsolatos hatásköre pedig a toborzásra, elszállásolásra és ellátásra korlátozódott). A törvény nem vonja a magyar minisztérium hatálya alá azokat a *reservatákat*, amelyek nem részei a végrehajtó hatalomnak. Nem határolja el továbbá egymástól a magyarországi és a birodalmi hadügyminisztérium feladatait. Egyrészt, hangsúlyozottan érintetlenül fenntartja „a korona egységét és a birodalom kapcsolatát” (2. paragrafus), ugyanakkor elismeri – noha nem határozza meg – mindazon viszonyokat, „mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik” (13. szakasz). Az áprilisi törvények előbeszédében utalás található Magyarország „törvényes önállásá[ra]” és „függetlenség[re]”, valamint „a *pragmatica sanctio* által vele válthatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai[ra].”

⁴¹ Urbán 1986. különösen 265., 301. skk., 747.; Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Urbán 1981.) 584., 590., 594. Az osztrák és magyar kormány között kialakult, a hadsereggel kapcsolatos hatásköri konfliktust Gergely András írta le; ugyanő adta ki

zett annyi politikai erővel, hogy az udvar és az osztrák kormány rovására növelni tudta hatalmát. Egy névtelenül megjelent cikkében Kossuth még maguknak az áprilisi törvényeknek a módosítását is követelte, hogy felállíthassák a külön magyar külügyminisztériumot.⁴² Ez a követelés azonban felfedte a tényleges helyzetet. Ha a magyar külügyminisztérium felállításához az áprilisi törvények módosítására volt szükség, akkor ezek a törvények természetesen nem tartalmazhatták a „perszonálunió” elvét, ahogy azt Kossuthék 1848 nyarán értelmezték.

Mindent összevetve, tömérdék bizonyíték szól amellett, hogy a Batthyány-kormány, az áprilisi törvények kiterjesztő értelmezésén keresztül perszonáluniót igyekezett létrehozni, azaz a teljes kormányzati különválást Ausztriától. Ezt a politikát részben a délen fenyegető, majd ténylegesen kitört polgárháború, valamint az udvar és Jelačić horvát bán közti összejárás gyanúja kényszerítette a kormányra. A döntő tényező azonban az volt, hogy a birodalom nyugati tartományai valamilyen módon egy egységes Németországba készültek belépni. Ha ez bekövetkezik, az Magyarország számára nagyobb mértékű önállósághoz vezetett volna.⁴³ A frankfurti német nemzetgyűlés ugyanis világosan kifejezésre juttatta, hogy Ausztria csak abban az esetben lehet az egységes Németország része, ha a Monarchia német és nem-német részeinek a viszonyát „perszonálunióvá” alakítják.⁴⁴ Ez a terv beleillett abba az áprilisi törvények szentesítése után kialakuló magyar politikába, miszerint Magyarország és Ausztria két, független, egyenlő jogokkal rendelkező államként működjön egymás mellett, amelyeket a Buda-Pesten, nem pedig Bécsben székelő közös uralkodóhoz való hűség köt össze.⁴⁵ A „perszonálunió” volt a fügefalevél, amely eltakarta a független államiság követelését a *Pragmatica Sanctio* felmondása nélkül.⁴⁶ Miközben a politikusok Pesten a magyar államot magyarították bele az 1790: X. törvénycikkbe és a *Pragmatica Sanctio*ba, a lájtán túli kollégáik ugyanazokból a magyar törvényekből a valamennyi tartományt (*Lände*) – köztük Magyarországot is – magában foglaló, egységes osztrák állam fogalmát olvasták ki. A történelmi jogokra hivatkozó állam igények mindkét oldalon alaptalanok voltak. Mindenesetre, a nagynémet terv, és vele együtt a Habsburg Birodalom perszonálunióvá alakulása, hamarosan füstbe ment. Custozza után megfordult a helyzet. Az áprilisi törvények revízióját most már az udvar és az osztrák kormány követelte azért, hogy

---

a vonatkozó dokumentumokat is, „Bécs és Pest-Buda 1848 nyári iratváltása a magyar hadügyi önállóság ügyében”. Századok, 1992. 313–28. Gergely nézete szerint az áprilisi törvények biztosították az önálló magyar hadsereget. Ez (valószínűleg) az 1848. III. tc. 6. szakaszának kétséges olvasatán alapszik.

⁴² Kossuth elismerte, hogy az áprilisi törvények alapján a külügyek közösek a Monarchia mint egész számára, és ezért követelte a törvény módosítását (!). Külügyeinkről. In: Kossuth Hírlapja, 1848. július 20. in: KLÖM, XII. 602.

⁴³ Szoros volt a kapcsolat a magyarországi kormány jogosítványainak „teljessé tétele” és Németország várt egyesítése között, különösen Kossuth beszédeiben és írásaiban. Lásd: KLÖM, XII. 141., 147., 362., 640 skk., 655., 675., 1009 skk.

⁴⁴ Károlyi Árpád: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. 2 kötet. Budapest, 1932. I. 301. és 1. jegyzet, 315 skk., 365.; Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. Budapest, 1889. 185., 202.; Urbán 1986. 365., 299 skk., 315 skk., 440.; Gergely András: A Frankfurt-Budapest szövetség kialakulása 1848 tavaszán. Századok, 1996. 5. 1033–59.; Gergely András: A magyar ügy és a magyar diplomácia Frankfurtban 1848 nyarán. Századok, 1994. 5. 991–1018.

⁴⁵ A monarchia központjának Magyarországra helyezése a perszonálunió létrehozását célzó törekvések folyamánya volt.

⁴⁶ Ahogy Eötvös József megjegyezte 1848 vége felé, a területi integritással kapcsolatban mindkét fél megszegte a *Pragmatica Sanctio*t. Bécs igen vonatottan nyújtott megfelelő segítséget a magyar kormánynak a délen zajló polgárháborúban, a magyar parlament pedig igen kemény feltételeket szabott Radetzky itáliai hadseregének megsegítéséhez. Gángó 1993. 51.

„helyreálljon a legfőbb kormányzat” azzal, hogy a magyar pénz- és hadügyminisztériumot alárendelik a bécsi császári minisztérium megfelelő osztályainak.⁴⁷

Magyarország teljes erővel ellenállt. Az új fogalom, az „állam” osztrák és magyar, egymással szemben álló felfogása szétzúzta az országok (*Länder*) monarchikus uniójának az alapjait, amelyen a Habsburg Birodalom évszázadok óta nyugodott. *Tractatus* már semmilyen formában nem volt lehetséges. A kiegyenlíthetetlen alkotmányos konfliktus a csata-térre került, mert az udvar úgy döntött, hogy alkotmányos igényeit fegyveres úton érvényesíti. Kossuth júliusi előérzete, hogy a bécsi kormány „az ausztriai császár nevében hadat izen a magyar király ellen” ősszel valóra vált.⁴⁸ Annak ellenére, hogy a Batthyány-kormány szeptemberben széthullott, a magyar országgyűlés felvette a kesztyűt; fegyverrel védte az áprilisi törvényeket – mindazzal együtt, amit beléjük magyarázott. A szabadságharc vagy lázadás, amely csaknem egy évig tartott, az alkotmányos periódusnál is hosszabbnak bizonyult.

Még ma sem egészen világos, hogy az áprilisi törvények egy önmagában eleve ingatag rendszert hoztak-e létre, és hogy a politikai kurzus eleve kudarcra volt-e ítélve. Az sem világos, hogy milyen mértékben okolható az udvar és az osztrák kormány, illetve a Batthyány-kormány politikája a tárgyalások, a *tractatus* megszakadásáért. Az alternatív álláspont az alkotmányos szakaszt pusztán a két kibékíthetetlen erő közötti elkerülhetetlen fegyveres összecsapás bevezetőjének tekintené; a nemzeti konfliktusok ugyanis a legtöbb esetben kiegyenlíthetetlenek.

*

Kosáry Domokos hosszú évek óta tartós hatást gyakorolt a történetíráásra. Szekfű Gyula tanítványaként ő már a Görgey-kérdésről írott doktori disszertációja óta (1936) a „romantikus nacionalista” látásmód éles kritikusá. Ő volt az első történész, aki alapos elemzés alá vetette az újságíró Kossuth nacionalizmusát.⁴⁹ 1945 után, a Kossuth-kultusz újjáéledésének éveiben a marxista vaskalaposok elítélték Kosáryt, s 1949-ben elveszítette kutatói állását. Az 1956-os forradalom után börtönbe is került tudós azonban egy idő elteltével újra vezető történésszé vált. Ars historicája szemben áll a pesszimizmussal, amely sok magyar történeti munkát (marxistát és nem marxistát) mélyen áthat. Meggyőződése, hogy „elbukott forradalmi” és katasztrófái ellenére a magyarok Kelet-Európa sikeres népének tekintendők: sem 1711 vagy 1849, sem 1956 nem jelentett teljes kudarcot.⁵⁰ 1848-ról szóló könyve a Görgey-kérdésről írott, két kötetes, már említett revizionista mestermű-

⁴⁷ Az osztrák nézet *locus classicus*a a Wessenberg-minisztérium által augusztus 27-én elkészített, Pipitz államtanácsos által fogalmazott *Denkschrift* volt, *Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proklamationen*, 1850, Ofen, Anhang. 5–23. A *Denkschrift* szerint a *Pragmatica Sanctio* állami alaptörvény (*Staatsgrundgesetz*) volt, amely egységet („Einheit”) követelt „in der obersten Staatsleitung, in der Leitung des Gesamt-Finanzwesens, in der Verwaltung und Führung des Heeres” (5–6). A *Denkschrift* hosszú listán sorolta fel a Batthyány-kormány azon cselekedeteit, amelyek összeütkezésben voltak a *Pragmatica Sanctio*val. A helyzet úgy orvosolható, hogy szűkíteni kell a magyar minisztérium hatáskörét a pénzügyek és a hadsereg fölött, valamint „eine vereinte oberste Staatsleitung wiederhergestellt werde” (8, 19). A dokumentum szerint az 1790. X. tc. nincs összeütkezésben a *Gesamtstaat* egységével (22). Lásd még Josef Redlich: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. (a továbbiakban: Redlich 1920.) Leipzig, 2 kötet, 1920–1926. I. 192–98, és II/2. 51–56.

⁴⁸ KLÓM, XII. 381.

⁴⁹ Kosáry: *A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841–1844. Századok*, 77. évf. 1943. 371–414.; Kosáry: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946.

⁵⁰ Lásd példaként Kosáry bevezetőjét tanulmányainak és előadásainak gyűjteményes kötetéhez: *Hat év a tudománypolitika szolgálatában*. Budapest, 1996. főként 108., 335.

vét követően jelent meg.⁵¹ Az új munka elsősorban a magyar forradalom nemzetközi összefüggéseit elemzi. A szerző ugyanis mindig azt vallotta, hogy az utókor sohasem értette meg igazán, hogy a magyar vezetők milyen nemzetközi helyzettel néztek szembe;⁵² ezért készült ez a könyv erről a részből elhanyagolt,⁵³ részben félreértett területről. Kosáry kertelés nélkül, lényegre törően ír, kerül a kliséket (mint például „modernizáció”), és sok más történéstől eltérően nem használja helytelenül a „polgári társadalom” kifejezést. A könyv másik érdeme, hogy rendszeresen kritikai észrevételekkel kíséri a közelmúlt 1848–49-ről szóló szakirodalmát.⁵⁴

Kosáry könyve mindenekelőtt olyan revizionista mű, amely felhagy néhány olyan feltevessel, amely gúzsba köti más történészek munkáit. Nem hiszi, hogy a magyar politika 1848-ban (vagy bármikor máskor) kényszerpályán mozgott volna.⁵⁵ Magyarországnak voltak még a szabadságharc idején is (addigra ugyan már elég szűk) politikai választási lehetőségei.⁵⁶ De egy évvel korábban (az áprilisi törvények elfogadása után és Custozza előtt) a Batthyány-kormány többféle lehetőség közül választhatott.⁵⁷ Ennél is lényegesebb, hogy Kosáry nem hisz benne, sőt kifejezetten elveti azt a függetlenségi vaskalapos tételt, hogy az áprilisi törvények perszónáluniót hoztak volna létre Ausztria és Magyarország között.⁵⁸ Azt is világosan kifejti, hogy a Batthyány-kormány igyekezete, hogy az osztrák-magyar alkotmányos kapcsolatokat perszónálunióra szűkítse, szorosan kapcsolódott a várt, a lajtántúli országokat is magában foglaló német egység megteremtéséhez. Annak a nézetnek a nyílt elvetése, hogy az áprilisi törvények a perszónáluniót tartalmazó rendelkezéseket foglaltak magukban (amely mint láttuk a „törvényes forradalom” tézisének lényeges támasza), jelentős eltávolodást képvisel a történészek többségétől, és újabb kérdéseket vet fel, amelyekre még később visszatérünk.

Kosáry összeveti egymással Széchenyi és a kormánytöbbség nézeteit. Miközben Széchenyit már májusban kétségbe ejtették kollégái, akik meggondolatlanul Frankfurtba és Párizsba küldtek segítségkérő követeket ahelyett, hogy felzárkóztak volna a Habsburg-udvar mellett,⁵⁹ Kossuth és Batthyány magyar „birodalmi politikát” folytatott. Arra igyekeztek rávenni az udvart, hogy költözzön Budára, hogy majd a Monarchia súlypontja is oda tolódjék.⁶⁰ Széchenyi megértette, hogy ezek a törekvések önmagukban irreálisak, és nem találnak támogatásra Nyugat-Európa fővárosaiban, ahol a Habsburg Birodalomnak mint nagyhatalomnak a fennmaradását alapvető követelménynek tartották. Kosáry összefoglalóan áttekinti a magyar követek – Frankfurt kivételével – reménytelen igyekezetét, hogy

⁵¹ Lásd fent a 16. jegyzetet.

⁵² Ezt világosan leszögezte már legelső, 1936-ban kiadott könyvében is, lásd: Péter, SEER, 76, 1998, 1. 86.

⁵³ Mostanában mindazonáltal fokozódik az érdeklődés a magyarországi forradalom nemzetközi vonatkozásai iránt. Gergely András különböző tanulmányai, valamint Deák Ágnes és Erdődy Gábor munkái az utóbbi években jelentek meg.

⁵⁴ Lásd megjegyzéseit a legtöbb fejezetben és különösen a szakirodalom összefoglalását. Kosáry 1999. 285–91.

⁵⁵ Kosáry 1999. 67., 295.; lásd még Kosáry: Európa és Magyarország 1848-ban (a továbbiakban: 'Európa'). Történelmi Szemle, 1999. 3–4. 183., amely jól összefoglalja Kosáry 1848-cal kapcsolatos álláspontját. (a továbbiakban: Kosáry 1999/2)

⁵⁶ Kosáry szerint 1849 áprilisában, amikor az osztrák erőket gyakorlatilag kiveték az országból, a kormány béke kísérlete (a Függetlenségi Nyilatkozat helyett) talán rávehette volna Londont és Párizst a közvetítésre. Kosáry 1999. 68–70.

⁵⁷ Kosáry 1999. 67.

⁵⁸ Kosáry 1999. 11–13.

⁵⁹ Kosáry szerint Széchenyi volt talán az egyetlen, aki azonnal felismerte a július 25-i custozzai csata jelentőségét. Kosáry 1999. 28.

⁶⁰ Kosáry 1999. 22–27.

diplomáciai elismerést nyerjenek Párizsban, Londonban és másutt, s rávegyék a nyugati hatalmakat az osztrákok és a magyarok közötti közvetítésre. Különösen jól elemzi Kosáry Teleki László párizsi tevékenységét. A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása Debrecenben 1849. április 19-én természetesen „nem [volt] szerencsés.”⁶¹ Mind Teleki, mind pedig Pulszky Ferenc (a londoni küldött) azzal igyekezett menteni a menthetőt, hogy két hónappal elhalasztották a Nyilatkozat (egy módosított) szövegének nyilvánosságra hozatalát.⁶²

A könyv egyik jellegzetessége, hogy Kosáry, Herczegh Géza nyomán⁶³ a Magyarországon zajló nemzeti konfliktusokat nem magyar belügyként, hanem a nemzetközi politika részeként kezeli. A horvát, szerb, szlovák és román mozgalmakat tárgyaló tömör fejezetek (a horvátokról szóló különösen gondolatébresztő), szervesen kapcsolódnak a forradalom történetéhez és segítik az olvasót az 1848-ban felszínre törő sokrétű konfliktus megértésében.

Kosáry elveti G. T. Trevelyan szellemes gúnyolódását (amelyből aztán elcsépelet közhely lett), hogy 1848 ugyan a történelem nagy fordulópontja volt, de a történelem makacs módon nem volt hajlandó fordulni. Valójában 1848-ban az európai intézmények kelet felé terjeszkedtek, és az alkotmányos formák sokfelé meghonosodtak. A magyar forradalom nem elszigetelt nemzeti konfliktus, hanem az európai mozgalom része volt akkor is, ha vezetői – Széchenyi és Teleki intelmeit figyelmen kívül hagyva – szüklátókorúen és türelmetlenül viselkedtek nemzeti vetélytársaikkal szemben. A szabadságharc természetesen nem győzhetett. A konfliktus azonban Európa politikai térképére helyezte az addig alig ismert magyarokat, és később, 1867-ben igen előnyös helyzetet biztosított számukra.⁶⁴

Ahogy ezt már korábban jeleztem, vissza kell térnem egy ponton Kosáry rekonstrukciójához. Ő tudatosan elveti a függetlenségi vaskalaposok egyik alapvető tételét. Egyértelműen kijelenti – noha nem megy részletekbe –, hogy az áprilisi törvények nem teremtettek perszonáluniót Ausztria és Magyarország között. Ezután másokhoz hasonlóan Kosáry leírja a hivatalba lépő Batthyány-kormányt azon törekvésével, hogy az áprilisi törvények életbelépése után a magyar kormányzatot a birodalom többi részétől függetlenítse.⁶⁵ A bizonyítékok, mint már korábban kifejtettük, állításait mindkét tekintetben és teljes mértékben alátámasztják.⁶⁶ Kosáry álláspontja azonban felvet egy alapvető problémát.

Annak a függetlenségi vaskalapos állításnak, amely perszonáluniót olvas bele az áprilisi törvényekbe a kényszerpálya-tézissel együtt, az a funkciója, hogy igazolja a fegyveres ellenállást a birodalmi haderő ellen, amely azt a feladatot kapta, hogy fossa meg Magyarországot attól a törvényes jogától, hogy külön kormányzati rendszere legyen. Ha a történésznek az a véleménye, hogy az áprilisi törvények már tartalmazták a perszonáluniót, akkor az osztrák felet okolhatja a tractatus megszakadásáért és a fegyveres konfliktus kirobbanásáért. Ezt viszont nem teheti akkor, ha az áprilisi törvények nem írták elő az intézmények perszonáluniós szétválasztását abban az értelemben, ahogy erre Batthyány és Kossuth igényt tartott. Az utóbbi esetben azt kell feltételeznünk, hogy az udvar és az osztrák kor-

⁶¹ Kosáry 1999. 66.; lásd még. Kosáry 1999/2. 178 skk.

⁶² Kosáry 1999. 70–71., 80. 258 skk.

⁶³ Kosáry 1999. 114–17., 291., vö.: Herczegh Géza: Magyarország külpolitikája. Budapest, 1987. VII. fejezet. (a továbbiakban: Herczegh)

⁶⁴ Kosáry 1999. 283., 292 skk.

⁶⁵ Urbán Aladár már korábban erre az álláspontra helyezkedett. Lásd: Urbán 1981. különösen 586. és 590. Urbán anélkül tárgyalja a kormánynak a perszonálunió megteremtésére irányuló politikáját, hogy az áprilisi törvényekre utalna. E politikát az 1790. évi X. törvénnyel indokolja, lásd például: Urbán 1986. 265., 302–3. és 747. Az osztrák történészek természetesen mindig vallották, hogy a magyar igény a perszonálunióra az áprilisi törvények meghozatala után jött elő, például Redlich 1920. I., 120–21.

⁶⁶ Vö. fent a 36. jegyzet.

mány *prima facie* indokoltan vádolta a magyar kormányt azzal, hogy az a Magyarország és Ausztria közötti kapcsolatokat a perszonálunió szintjére szorítani igyekezvén, április és augusztus között törvényszegést követett el.⁶⁷ Nehezen lehet a szabadságharcot törvényes forradalomként ábrázolni (amire mint láttuk, a történészek újabban törekednek), ha felhagyunk a perszonálunió tézisével, amely a törvényesség igény lényeges támasza. Igaz, hogy a függetlenségi vaskalapos az 1790:X. törvénycikket is mindig felhasználja arra, hogy a szabadságharcot Magyarország elismert jogai törvényes védelmeként tüntesse fel. Azonban a *regnum liberum et ... independens* kifejezés inkább egy új hivatkozási rendszerhez nyújtott keretet, nem pedig jogi támaszt a felelős miniszteri kormányzat mellett. A XII. tc. ugyanis, amely az 1790. évi alkotmányos rendezés másik sarkköve, világosan királyi jogként (*reservata*) ismerte el a végrehajtó hatalom gyakorlását.⁶⁸

Megkíséreltem Kosáry álláspontját rekonstruálni anélkül, hogy annak egyetlen lényeges elemét kihagynám: Magyarország azzal, hogy március végén elfogadtatta, és április 11-én törvénybe iktatta az áprilisi törvényeket, Európa keleti határvidékén elsőként fordult a feudális rendszerből a nyugat-európai társadalom intézményei felé. Mi több, a szabadságharc bukása ellenére, Kelet-Közép-Európában – Béctől eltekintve – a magyarországi volt az egyetlen sikeres átalakulás. Ezt a sikert a nemzetközi hatalmi viszonyok hirtelen – bár csak rövid ideig tartó –, a Metternich-rendszer összeomlása következtében végbement megváltozása tette lehetővé. Az így kialakult hatalmi vákuumban a magyar reformerek az országgyűlésen gyorsan cselekedtek, és megalkották a törvényjavaslatokat, amelyek eltörölték a jobbágyrendszert és a törvény előtti egyenlőség eszméjétől áthatva létrehozták a civil társadalom alapvető intézményeit.

A független felelős minisztérium megteremtésével létrejött képviseleti kormányzat Kosáry szerint nem hozott létre perszonáluniót Ausztriával; Magyarország még nem nyerte el nemzeti függetlenségét.⁶⁹ Az 1848: III. tc. nem tisztázta, hogy pontosan milyen ügyek maradtak „közösek” Ausztriával. A régi rendszerben a külügyek, a hadsereg és a pénzügyek voltak közösek, és ezeket a bécsi kormány tartotta kézben. A polgári (*civil*) társadalomba történő átmenet után ezeket a feladatokat a felelős minisztériumnak kellett volna átvennie.⁷⁰ E közös feladatok helyzetével kapcsolatban azonban „[a] határozatlanság fő oka az volt, hogy a bécsi udvar és a magyar vezetés az adott erőviszonyok közt egy olyan megoldásban egyezett meg, amelyet a továbbiak során, a helyzet alakulásától függően, mindkét fél a maga érdekei, céljai szerint óhajtott értelmezni és továbbfejleszteni.”⁷¹ Mivel a bécsi udvar, Kosáry szerint, az engedményeket kényszerűségből tette, az első adandó alkalommal vissza akarta vonni azokat. A másik oldalon viszont a magyarok eltökélték, hogy

⁶⁷ Az osztrák kormány által 1848 augusztus végén elkészített Denkschriftől lásd fent a 47. jegyzetet.

⁶⁸ *executiva ... potestas per regiam majestatem exercebitur.*

⁶⁹ Kosáry bírálja Hajnal István feltevését, hogy a Batthyány-kormány megszerezte a jogot az önálló külpolitikához (Kosáry 1999. 10.). Világos, hogy nem szerezte meg. Noha nem tudjuk pontosan, mit írt erről Hajnal (mert munkája változtatásokkal jelent meg). Lásd erre: Péter László ismertetését Urbán Batthyányjáról. SEER, 67, 1989. április. 305 skk.

⁷⁰ Kosáry a jelek szerint elfogadja az 1790: X. törvénycikkben szereplő *regnum independens* hagyományos értelmezését.

⁷¹ Kosáry 1999. 11. Nem előzmények nélküli az áprilisi törvények effajta értelmezése. Szabad György, a forradalmi haladás nem-marxista képviselője az áprilisi törvényeket nem „zárt” kompromisszumnak, hanem „nyitott” corpusnak tekinti, A polgári átalakulás megalapozása 1848–49-ben. In: Spira György és Szűcs Jenő (szerk.): A negyvennyolcas forradalom kérdései. Budapest, 1976., különösen 53. és 64. Szabad György: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. Századok, 116. 1982. 6. 1185 skk. és 1190 skk.

növelik az áprilisi törvényekben biztosított függetlenség mértékét, és a perszonálunió létrehozására törekedtek.⁷²

Ez elég különös felfogása az áprilisi törvényeknek. Az tagadhatatlan, hogy a két oldal céljai különböztek. Az is nyilvánvaló, hogy egyik fél sem volt elégedett az 1848: III. tc. március végén megfogalmazott végső változatában elért kompromisszummal⁷³ – ilyesmire alkotmány készítése közben másutt is bőven találunk példát. Mindebből azonban még nem következik az, hogy az áprilisi törvények szerkesztése során a két fél valamiféle tudatosan elködösített szövegben egyezett volna meg, ahogyan Kosáry azt sejtetni engedte. Ha erről lett volna szó, ennek következtében az áprilisi törvények egy eleve elhibázott meg-egyezés termékei volnának – ezt a konklúziót azonban Kosáry nagyon helyesen nyilván elutasítaná. Az áprilisi törvényeknek „nyitott *corpusként*” való kezelésére egyébként több történész ilyen vagy olyan formában hajlik. Ez a beállítás pedig veszélyesen közel jár ahhoz, ahogy Humpty Dumpty vélekedik a szavak használatáról.⁷⁴ Azonban eddig még nem került napvilágra bizonyíték arra vonatkozólag, hogy a két fél olyan egyezményt kötött volna áprilisban, amelyet nem volt szándékában megtartani. Az áprilisi rendezés később azért vallott kudarcot, mert az „állam” egymással szembenálló fogalmai által elkábított két fél politikai intézkedései aláásták az együttműködés felé mutató politikai akaratot, amely azonban szintén és méghozzá mindkét oldalon jelen volt.

Kossuth és a függetlenségi vaskalapos iskola mélységesen hitte, a marxista vaskalaposok pedig örömmel ismételtették, hogy a „kamarilla” által irányított bécsi udvar „ideiglenes” megoldásként tett márciusban engedményeket Magyarországnak, és már kezdettől fogva az áprilisi törvények végrehajtása ellen ármánykodott. Ez a nézet nem feltétlenül paranoiás, és nem hangzik ésszerűtlenül. Aki kétségbe vonja, hogy a Habsburg-monarchia vezetői már csak megszokásból is mindent elkövetnének, hogy visszaszerezzenek olyan pozíciókat, amelyeket átmeneti nehézségek miatt néha fel kellett adniuk, olyan emberre hasonlít, aki nem hiszi el, hogy a halak a vizet szeretik. Mindazonáltal, ahogy erre mások között Deák István és Gergely András rámutatott, nincs bizonyíték a „kamarilla” létezésére (az udvarnál rengeteg klikk és óriási zűrzavar uralkodott). Arra sincs bizonyíték, hogy a rendezés végrehajtása ellen szövetkeztek volna.⁷⁵ Sőt, Urbán Aladár kutatásai alapján Deák István úgy érvel, hogy az udvar, az osztrák és a magyar kormány tavasszal és még a nyár elején is „tartós megoldás” létrehozásán dolgozott.⁷⁶

Ahelyett, hogy azt feltételeznénk, hogy a korona és az országgyűlés áprilisban olyan rendezésben állapodott meg, amelyet egyiküknek sem állt szándékában betartani, a márciusi *tractatus* megértéséhez közelebb jutunk, ha azt az 1848 során egyre változó, egyre ambiciózusabb magyar függetlenségi törekvések egyik fázisának tekintjük. De erre a kur-

⁷² Kosáry 1999. 10–12.

⁷³ Lásd Szentkirályi és Kossuth utolsó követjelentését Pest megye közgyűléséhez 1848. április 16-án, KLÖM, XI. 742. Urbán Aladár okfejtéséből világosan kiderül, hogy a magyar vezetők, Deákkal együtt, az áprilisi törvényekben elért kormányzati függetlenséget nem céljaik megvalósulásának, hanem tovább fejlesztendő kiindulási alapnak tekintették, Urbán 1986. 195–202., 301–303.

⁷⁴ „– Ha én használok egy szót – mondta Humpty Dumpty megrovó hangsúllyal –, akkor az azt jelenti, amit én akarok, sem többet, sem kevesebbet!

– Az a kérdés – hitetlenkedett Alice –, vajon tulajdoníthatunk-e a szavaknak különböző jelentést.

– Az a kérdés – így Humpty Dumpty –, ki az úr és kész.” (Lewis Carroll: Alice Tükkörországban. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980. 61. Révbíró Tamás fordítása alapján.)

⁷⁵ Deák, I. 1979. 76–77. Gergely András teljesen egyetért Deákkal: Egy nemzetet az emberiségnek. Budapest, 1987. 488.

⁷⁶ Deák I. 1979. 131–133., 138.: Az udvar júniusban viselkedett legbékülenebben Magyarország iránt, ekkor viszont az osztrák kormány fordult a Batthyány-kabinet ellen.

zusra nem találunk a március előtti időszakban előzményeket. Azok a történészek, akik szerint már az áprilisi törvények elismerték a perszonáluniós kapcsolatot, rendszerint azt is vallják, hogy ezt a magyar ellenzék, a liberálisok már a reformkorban is követelték.⁷⁷ Ez a nézet azonban egyre nehezebben tartható, mivel a második világháború óta a marxista történetírás alaposan feldolgozta a reformkor történetét. Vörös Károly a tízkötetes *Magyarország történetében*, igen helyesen, még csak meg sem említi a „perszonáluniót”, mivel sem a kifejezés, sem pedig a gondolat nem jelenik meg a vonatkozó forrásokban.⁷⁸ Ugyanez a helyzet Varga Jánosnak a *Pesti Hírlapról* írott könyvével.⁷⁹ Nem találunk a perszonálunióra utalást az 1847-es Ellenzéki Nyilatkozatban sem, amely pedig az „idegen befolyás” elleni garanciájaként már jogilag és politikailag felelős kormányt követelt. A Nyilatkozat elvetette a Monarchia egységes kormányzatának a gondolatát, ám intézményes kapcsolatokat képzelt el a megreformált alkotmányos birodalom valamennyi tartománya (*Lände*) között, Magyarországot is beleértve.⁸⁰

Kossuth Magyarország alkotmányos függetlenségéről radikálisabb nézeteket vallott, mint a Nyilatkozat, amely egyesíteni kívánta az ellenzék valamennyi frakcióját. Azonban az ő beszédeiben és írásaiban sem találunk semmi utalást a „perszonálunióra”.⁸¹ Elképzel-

⁷⁷ Urbán Aladár volt valószínűleg az első történész, aki nem olvasta bele a „perszonáluniót” az áprilisi törvényekbe, hanem felvázolta a Batthyány-kormány politikáját, amely április és augusztus között a perszonálunió felé törekedett. A legtöbb történészhez hasonlóan azonban Urbán feltételezte, hogy a „perszonálunió” a *regnum independens* 1790: X. tc. által elismert elvéből amúgyis következik, és hogy a magyarországi politikusok már a reformkorban a perszonálunió megvalósítására törekedtek. Urbán 1986. 265., 301 skk., 747.; Urbán 1981. 584., 590., 593–94.; Urbán: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. Aetas, 2000. 1–2. 132–158 (157). A történészek nagy része szerint a perszonálunió reformkori program és az áprilisi törvényekben elnyert jog volt. Például Herczegh 210., 245., 248. (hagyományos állítások); Erdődy 1998. 119.; Erdődy: Batthyány Lajos Magyarország nemzetközi mozgásteréről. In: Batthyány Lajos emlékezete. Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2000. 27–42 (35–40, akut eset); Gergely 1998. 71.; Gergely András: Államjogi kapcsolat, államjogi szemléletek az osztrák-magyar együttműködés idején. In: A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Szerkesztette: Gergely Jenő. Budapest, 2000. 159–66.; Gergely 2001. 178–82. (kifinomult megállapítások). N. B. A vaskalapos álláspontot nemcsak a „perszonálunió” anakronisztikus használata jellemzi, hanem az a (gyakran burkolt) feltételezés, hogy az unióban a közös uralkodó *csupasz* – hogy úgy mondjuk, ráruházott jogok nélküli. Deák és Eötvös bár nem voltak vaskalaposok, ám mégis a múltra vetítették vissza a „perszonáluniót”. Az ő „közös” uralkodójuk azonban mind Magyarországon, mind Ausztriában széles körű jogokkal rendelkezett, különösen 1848 előtt, és ezek az uralkodói jogok garantálták a birodalom egységét. Deák erről vallott nézeteit lásd fent, a 36. jegyzet; Eötvöshöz lásd: Gámgó 1993. 51 skk.; Gámgó 1999. 77–80.

⁷⁸ Vörös Károly in: Magyarország története 1790–1848. Budapest, 1980. II. 855–975.

⁷⁹ Varga János: Keresztútban a Pesti Hírlap. Budapest, 1983. (a továbbiakban: Keresztútban) Egy másik munkájában: Helyét kereső Magyarország. Budapest, 1982. Varga kifejti, hogy az 1840-es években létezett egy terv az osztrák-magyar politikai és gazdasági államszövetség megteremtésére, amelyben Magyarországnak csupán annyi köze lenne az örökös tartományokhoz, hogy mindkettő fölött egy és ugyanazon uralkodó uralkodik. Keresztútban, 140. A szerző nem ad jegyzetet állítás alátámasztására.

⁸⁰ Egy gondosan megszerkesztett bekezdésben az ellenzék először elismerte a Magyarország és az „osztrák örökös tartományok” között a Pragmatica Sanctio nyomán fennálló „viszonyokat”. Ezt, hagyományos módon, azonnal az 1790: X. tc.-re való hivatkozás követte, de az a kijelentés is, hogy az ellenzék nem akarja a magyar érdekeket ellentétbe hozni „az összes monarchia egységének s biztos fenállhatásának érdekeivel.” A magyarok készek „az örökös tartományok érdekeivel netalán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiengesztelésére kezét nyújtani.” KLÖM, XI. 156.

⁸¹ A Pragmatica Sanctióból csak a „fejedelem egysége” következik, nem pedig a „közbiriodalmi egység” Ausztriával, írja Kossuth Szentkirályi Móricnak 1847. február 5-én (KLÖM, XI. 97. és

hető lenne, hogy Kossuthot a cenzúra fékezze, de Kossuth álnéven, külföldön megjelentette írásaiban sem találunk semmit a perszonálunióról.⁸²

Mi több, közvetlenül a forradalom előtti hónapokban a politika érdekes módon éppen ellenkező irányban haladt, mint amit elvárnánk. A perszonálunió követelése helyett a Magyarország és a Monarchia többi tartományait összekötő „közös érdekek” és „közös kapcsolatok” emlegetése a politikai diskurzus része lett. Ez azért történt, mert a magyarországi liberálisok már (helyesen) úgy vélték, hogy az alkotmányos formákat előbb-utóbb a Monarchia minden részében bevezetik (és ebben az esetben az uralkodóval folytatott *tractatus* már nem elég). Az Ellenzéki Nyilatkozat már utalt erre a témára,⁸³ amely aztán előjött Kossuth 1847. november 22-én az országgyűlés kerületi ülésében tartott első válaszfelirati beszédében, valamint a válaszfelirat szövegében is. Az Alsó Tábla véleménye akkor az volt, hogy „a magyar alkotmányos élet tellyes kifejlődése” és a Monarchia „közös státus viszonyai”,⁸⁴ ha az 1790. évi X. törvénycikket tiszteletben tartják összehangolhatók és a látszólag eltérő érdekeket is össze lehet egyeztetni „a birodalommal közös státus viszonyainak intézésében”⁸⁵ „érdekeink paritása” alapján.⁸⁶ Hasonló kijelentések bőven találhatók 1847 végén mindenfelé a dokumentumokban. Egy pillanatra elkalandozva a témánktól, megjegyezhetjük, hogy pontosan ugyanezek a terminusok és fogalmak az 1860-as években újra felbukkantak – de ezt a tényrt figyelmen kívül hagyják azok a történészek, akik megrójják Deák Ferencet, hogy 1867-ben feladta Magyarország jogainak egy részét. Azonban amíg Kossuth 1847-ben az osztrák liberálisokkal és az udvarral képzelt el *tractatust* a „közös viszonyokról”, addig Deák az 1860-as években csak az uralkodóval bocsátkozott tárgyalásokba.

Még azután is, hogy Párizsban a júliusi monarchia februárban összeomlott, a Kossuth vezette országgyűlés a perszonálunió követelése helyett a korábbi kettős irányvonalat követve, egyrészt a többségi támogatáson alapuló nemzeti kormányzat bevezetésével az alkotmány kiterjesztését követelte,⁸⁷ de ki akarta egyenlíteni a „közös érdekeket” a többi tar-

vő. 100.). Így tehát Magyarország független Ausztriától (mivel az egy másik ország vagy regnum), amellyel Pest megye követutasításai szerint „a közös érdekek méltányos kiegyenlítés[é]t” kell biztosítani (uo. 173.). Ezekben a szövegekben szó sincs arról, hogy a korona jogait el kellene választani a „személytől”. Valamivel az országgyűlés 1847. novemberi megnyitása előtt írott egyik fogalmazványában Kossuth még tovább megy: az országgyűlésnek legyen beleszólása minden olyan, Magyarországot érintő ügybe, amelyet eddig a bécsi kormány intézett. Magyarországnak legyen befolyása [!] a külpolitikára (uo. 244–46.). Ezek a gondolatok éppen ellenkező irányban mozogtak ahhoz képest, amit a „perszonálunió” az áprilisi törvények elfogadása után jelentett.

⁸² Bábolnai Mihály (álnév), A magyar konzervatív párt és a nemzetiség (1846). In: Magyar szövegek. Hamburg, 1847. 219–63.; „Deregyei”: A magyar politikai pártok értelmezése. Szerkesztette: Szigethy Gábor. Budapest, 1989., lásd még Viszota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. 2 kötet. Budapest, 1927–1930. I. 835–75.

⁸³ KLÖM, XI. 156.

⁸⁴ KLÖM, XI. 316 skk.; „kapcsolati viszony”, 318., 333.; lásd továbbá fent a 81. jegyzetet.

⁸⁵ KLÖM, XI. 316., 317., 327. A gondolatok, valamint a kifejezések legtöbbje újra megjelennek a beszédben. 331–33.

⁸⁶ KLÖM, 318. Logikus, hogy mielőtt a magyar vezetők nekiálltak perszonáluniót követelni (ami az állami függetlenség követelésének udvarias formája), támogatták az alkotmányt követelő ausztriai liberálisokat. Azonban miután a Monarchia minden országába és királyságába bevezették az alkotmányos formákat, az „állam” egymással szembenálló igényei lehetetlenné tette működésüket. Ezért tette Eötvös azt a megjegyzést, hogy „semmi sem veszélyezteteti jobban Magyarországot állami függetlenségét mint az örökös tartományok alkotmányos császársággá való átalakulása”, Gángó 1993. 39., 159., 161.

⁸⁷ Kossuth 1848. március 3-i beszéde és felirati javaslata, KLÖM, XI. 619–28.

tományokkal, és elismerte „az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink[at]”.⁸⁸ Amikor azonban összeomlott a Metternich-rendszer, azonnal radikálisabb lett a magyar álláspont. Az akkor kezdődő *dietales tractatus* során ismételten megszegték a szabályokat és a konvenciókat. A vezetők most már nagyobb önállóságot akartak biztosítani Magyarországnak, mint amekkorát néhány héttel korábban elképzelték.⁸⁹ Ezt a folyamatot a marxista vaskalaposok jobban leírják, mint a „törvényes forradalom” tézisének a követői, mivel ők hisznek a „forradalmi haladásban”. Annak ellenére, hogy az áprilisi törvényekben biztosított önállóság, mint már láttuk, kevesebb volt, mint amit (később) a perszónalunió jelentett, és a törvények hangsúlyozottan érintetlenül hagyták „a korona egységét és a birodalom kapcsolatát”,⁹⁰ azonban, hogy miből áll az „egység” és a „kapcsolat”, továbbá hogy a „törvényes viszonyok”-at hogyan kell kezelni, a törvény sehol nem magyarázta meg. Az uralkodói *reservata* sem kapott megfelelő meghatározást.

Az áprilisi törvényeket túl gyakran bírálták, különösen az 1867-es kiegyezés támogatói, laza nyelvezetük és kurta, kétértelmű rendelkezéseik miatt, és a Magyarország és a birodalom között kitört konfliktusért részben e kétértelmű rendelkezéseket okolták. Az 1848 márciusában lezajlott alkotmányozás kétségtelenül magán viselte a gyors munka jeleit. Mindazonáltal még akkor is, ha mint gúnyolódást elvetjük azt a Napóleonnak tulajdonított mondatát, hogy „az alkotmány legyen rövid és kétértelmű”, az áprilisi törvények kritikája – ti. hogy részük volt a konfliktus kirobbanásában – jórészt megalapozatlan. Noha nem határozták meg pontosan a magyar minisztérium hatáskörét, a törvény koherens kormányzati rendszert hozott létre, már amennyire 1848 tavaszán ez politikailag lehetséges volt. A törvényhozás csak addig ment el, ameddig elmehetett ahhoz, hogy mindkét fél beleegyezését biztosítsa, de ez nem jelenti azt, hogy a felek nem korrekt módon jártak volna el. A rendezés azért nem bizonyult tartósnak, mert a felek a törvénybe iktatás *után* összeegyeztethetetlen célok elérése érdekében kezdtek politizálni. A Batthyány-kormány tagjai (az önálló magyar állam követelését takaró fügefalevélként) „perszónaluniót” magyaráztak bele az áprilisi törvényekbe; az osztrákok erre válaszul a *Pragmatica Sanctio* alapján a *Gesammntstaat* létezését állították, és végül az áprilisi törvények revízióját követelték.⁹¹ A bécsi udvar és a magyar vezetők között létrejött alkotmányos kompromisszum kudarcát nem az áprilisi törvények *corpusa*, hanem a későbbi politikát meghatározó új, rivális államigények idézték elő. A történészek néha meglepedkeznek arról, hogy alkotmányos reform nem oldhat meg kezelhetetlen politikai konfliktust.

Kosáry azzal a megállapítással zárja könyvét, hogy az 1867-es kiegyezés, amely óriási lehetőségeket biztosított az ország számára,⁹² nem jöhetett volna létre 1848 nélkül. Ez valószínűleg igaz, ám van itt egy paradoxon. Magyarországon még mindig rendületlenül hisznek abban, hogy Deák „lemondott” néhány olyan jogról, amelyet az áprilisi törvények biztosítottak. A vita (amennyiben ez létezik) csak arról folyik, hogy mennyiről. Ezzel szemben úgy érvelhetünk, hogy Deák kidobta a törvénykönyvből mindazt, ami működésképtelen, és ezért⁹³ haszontalan volt, de a kiegyezés a birodalommal való legtöbb érintke-

⁸⁸ Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 2 kötet. Pest, 1868–1869. I. I. Vö. KLÓM, XI. 625. c jegyzet.

⁸⁹ Spira György: Polgári forradalom (1848–1849). In: Magyarország története. 10 kötet. 1976–89. Szerkesztette: Kovács Endre. Budapest, 1979. VI/I. 59–434. (73–74., 81 skk.)

⁹⁰ 1848: III. 2.§.

⁹¹ Lásd a 47. jegyzetet.

⁹² Kosáry konklúziói között ezt különösen hangsúlyozza. Kosáry 1999. 293.

⁹³ Nem kétséges, hogy Deák az áprilisi törvényekből „lemondott” mindarról, ami egyértelműen nem működött; ilyen volt például az előjogok felosztása az uralkodó és a nádor között, vagy az

zési ponton, az áprilisi törvényekhez képest *növelte* Magyarország önállóságát. 1867-ben Deák szélesebb jogokat biztosított Magyarország számára a külügyek és a hadügyek terén, mint az áprilisi törvények (*pace* vaskalaposok),⁹⁴ de nem magyarázott bele független államiságot sem az áprilisi törvényekbe, sem az 1867-es Kiegyezésbe.⁹⁵ Más szóval, noha Deák ugyan hitte, hogy a *Pragmatica Sanctio* már megteremtette a „perszónáluniót” Magyarország és Ausztria között,⁹⁶ kész volt „lemondani” nagy részéről annak, amit Kossuth (és nyomában a függetlenségi vaskalaposok) *beleolvastak* az áprilisi törvényekbe. Kosáry könyvének lényeges tanulsága, hogy a Nagy Száműzött árnyékában Deák Ferencz még mindig arra vár, hogy megkapja a magyar történészektől azt, ami őt megilleti.

Fordította: Novák György

---

a rövidlátó szabály, hogy az országgyűlést nem lehet feloszlatni a következő évi költségvetés elfogadása nélkül. Lásd: 1848: IV. 6.§.

⁹⁴ Az 1867-es kiegyezést a legtöbb történész még ma is (talán szükséges) „kompromisszumnak” tartja, amelyben Deák lemondott az áprilisi törvényekben biztosított néhány jogról. Például Szabad György in: Magyarország története. Budapest, 1979. VI/1. 764–768. (lásd fent, a 89. jegyzetet).

⁹⁵ Deák egész politikai pályafutása során nem független államiságot, hanem „törvényes függetlenséget” követelt Magyarország mint ország számára, lásd: Péter 2000. 327–31. A történészek nagy része még mindig Hanák Péter nézetét követi abban, hogy Deák az 1867-es kiegyezésben feladta „a magyar állami szuverenitás egy részét”, és hogy „a magyar uralkodó osztályok ... A Monarchia fennállása alatt (1867-től) körömszakadtáig ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy a Monarchiában két önálló, egymástól független állam áll fenn.” Egyik nézet sem tartható. Lásd: Magyarország története. Szerkesztette: Hanák Péter et al. Budapest, 1972. IV. 134., 135.; Hanák, vö.: fent a 89. jegyzetet, Magyarország története 1848–1890. Szerkesztette: Kovács Endre. Budapest, 1979. 778., 784.; vö.: még Hanák: ‘Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Prepondancy or Dependency?’, Austrian History Yearbook, III. kötet, I. rész, 1967. 296–99. A „jogilag független államra” és a magyar szuverenitásra támasztott igény egyébként csak az 1880-as években lett *communis opinio*. Az új alkotmányos igények a századforduló után a dualizmus válságához vezettek ugyanúgy, ahogy a perszónálunió igénye 1848 nyarán az áprilisi törvények politikai válságát eredményezte.

⁹⁶ A „perszónálunió”, ahogy láttuk (vö. fenti a 36. jegyzetet), magyarul sohasem volt általánosan elfogadott jelentése. A jogokkal felruházott ország és korona két pólusú világában élő Deák érvelhetett azzal, hogy a „közös viszonyok” a Monarchia többi országával való perszónálunióból származtak, amennyiben a közös uralkodónak a Monarchia mindkét felében voltak rezer-vált és megosztott jogai. A történészek mindezt figyelmen kívül hagyják, mivel ellentmond annak az általánosan elfogadott nézetnek, hogy Deák csupán 1861 után ismerte el a közös viszonyokat, és ezáltal „lemondott” a magyar szuverenitás egy részéről.